

Моральний вчинок як міра духовного розвитку особистості молодшого школяра

У статті розглядається проблема морального розвитку молодшого школяра та його індивідуальна активність у сфері соціальних відносин. Показником цієї активності виступає моральний вчинок. Розглядається структура та передумови здійснення молодшим школярем морального вчинку, описуються стадії його розвитку згідно провідних теорій морального дозрівання, аналізуються безперечні досягнення та недоліки цих теорій. Особлива увага приділяється мотиваційному та волевому компоненту у структурі морального вчинка молодшого школяра, розкриваються його етапи .

Ключові слова: вчинок, мотивація, моральний вибір, мета, намір, соціалізація.

В статье рассматривается проблема нравственного развития младшего школьника и его индивидуальной активности в сфере социальных отношений. Показателем этой активности выступает нравственный поступок. Рассматривается структура и предпосылки осуществления детьми 6-11 лет нравственного поступка, описываются стадии его развития согласно ведущих теорий морального созревания, анализируются бесспорные достижения и недостатки этих теорий. Особое внимание уделяется мотивационному и волевому компоненту в структуре морального поступка младшего школьника. Раскрываются этапы осуществления нравственного поступка.

Ключевые слова: поступок, мотивация, моральный выбор, цель, намерение, социализация.

Проблема. Моральний розвиток дитини надзвичайно тісно пов'язаний з розвитком особистості. Соціальна ситуація розвитку дитини молодшого шкільного віку призводить до перебудови всієї системи ставлень дитини, та спонукає її до різних вчинків. Вчинок завжди є виразником особистості дитини. Він має свою структуру та залежить від попередніх впливів дорослих на дитину, від сформованості внутрішньої системи оцінювання дитиною її уявлень про добро та зло, виходячи з яких дитина діє по відношенню до себе, до інших та до оточуючого світу.

Мета статті. Розкрити значення морального вчинку молодшого школяра для розвитку його особистості.

Проблема морального розвитку особистості розкривається у працях Л.І. Анциферової, Л.І. Божович, Б.С. Братуся, Ф.Ю. Василюка, Л. Кольберга, О.М. Леонтєва, А. Маслоу, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейна, В. Франкла, Е. Фромма. Молодший шкільний вік характеризується процесом активного розвитку психічних функцій, він є синдетивним для розвитку моральних якостей особистості. Одні дослідники дотримувалися думки, що дитина 6-10 років здатна до морального вчинку за умов успішної соціалізації. Так, теорія соціального научіння Н. Міллер та Дж. Доллард показує, як дитина пристосовується у сучасному світі, як вона засвоює норми суспільства, тобто як відбувається її соціалізація.

Соціалізація – це процес входження дитини у суспільство, її становлення повноцінним його членом. Прихильники цієї теорії стверджують, що всі індивідуальні відмінності дитини є результатом навчання. Теорія соціального научіння розроблялася трьома поколіннями вчених. Основи теорії започаткували Н. Міллер та Дж. Доллард – трансформували ідеї З. Фрейда, замінивши принцип задоволення принципом підкріплення, під яким вони розуміли усе, що стимулює повторення раніше виниклої реакції. Навчання – це підсилення зв'язку між основним стимулом і відповіддю, яка виникає через підкріплення, завдяки якому можна набути будь-якої форми поведінки. Завдання батьків вони вбачали в соціалізації дітей, у підготовці їх до життя, вважали, що особливу роль у цьому процесі відіграє мати, яка подає перший приклад людських стосунків.

Стосунки між батьками і дітьми у рамках цієї концепції вивчав американський психолог Р. Сіре. Він стверджував, що природу дитячого розвитку визначає практика дитячого виховання. Він виділяє три фази розвитку дитини. Перша – фаза рудиментарної поведінки, що базується на вроджених потребах та навчанні у перші місяці життя. Цю фазу розвитку дитини вчений пов'язує з біологічною спадковістю новонародженого, з її довкіллям, немовля входить у навколишнє середовище, яке є основою для розширення його взаємодії з зовнішнім світом. Друга – це фаза первинних мотиваційних систем – виховання і навчання у сім'ї, вона вважається основною фазою соціалізації, яка триває від 1,5 року до вступу дитини до школи. Первинні потреби ще є основними мотивами поведінки дитини, але поступово вони перетворюються у вторинні, дитина перестає бути повністю залежною від матері, розвивається ідентифікація її з батьками. Третя фаза вторинних мотиваційних систем – навчання поза сім'єю у

зв'язку зі вступом дитини до школи. Саме на цій стадії дитина готова до морального вчинку, в якому вона проявляє сформованість своєї особистості та за допомогою його проектує себе у зовнішній світ. [1]

Проблема морального розвитку дитини посідає значне місце у науковій спадщині Ж. Піаже, дослідження якої він здійснив на основі аналізу процесу формування її моральних суджень. Характерно, що свою теорію розумового розвитку дитини вчений переніс на сферу її морального дозрівання. У фундаментальній праці «Моральні судження дитини» Ж. Піаже висунув припущення, згідно з яким у роки дитинства існує два види моральності: генетично першою є моральний примус, котрий базується на характері стосунків між малюком та дорослим, в основі яких лежить його пристосування до вимог, заборон і вказівок старших. У ході розвитку моральність примусу змінюється моральністю співробітництва, котра виникає на основі розвитку її рівноправних взаємин з ровесниками. Отже, Ж. Піаже дотримався думки, що між інтелектуальністю дитини і її моральністю існує тісний внутрішній зв'язок, оскільки спільними є механізми їх розвитку [2].

На думку Ж. Піаже, у молодшому шкільному віці у дитини домінує моральний реалізм, коли діти судять про дії інших швидше за їх наслідками, ніж за намірами. На підтвердження цього, вчений наводить результати експерименту, який здійснив з метою оцінки моральних суджень дітей. Суть методу полягає в оцінці поведінки двох хлопчиків. Перший, намагаючись допомогти матері, несе на кухню тацю з багатьма склянками і ненароком їх розбиває. Другий – намагаючись крадькома дістати з шафи тістечко, розбиває одну склянку. Хто з них вчинив гірше? Молодші діти вважають, що перший, бо він розбив багато склянок, тоді як старші – засуджують другого, оскільки вони надають великого значення мотивам або намірам людини [2].

Доповнюючи та вдосконалюючи теорію Жана Піаже, американський вчений Лоренс Кольберг значно поглибив та розширив основні постулати теорії свого попередника. Його теорія пройшла експериментальну перевірку у багатьох країнах світу. Вчений, використавши спадщину Ж. Піаже, запозичив із неї ідею, згідно з якою розумовий розвиток дитини відбувається паралельно розвитку її моральної свідомості. Л. Кольберг виділяє у своїй теорії 3 рівні моральної свідомості, кожен з яких включає 2 стадії.

Розвиток дитини молодшого шкільного віку (6 – 11 років) ми можемо віднести до першого рівня, бо, як зазначає автор, усі

дошкільники і 70% семирічних дітей знаходяться на доморальному рівні розвитку моральної свідомості. Цей рівень зберігається у 30% дітей десяти років та у 10% школярів 13-16 років. Він характеризується тим, що дитина слухається дорослого задля того, щоб уникнути покарання. Норми моралі для неї є чимось зовнішнім. Судження дитини на першій стадії зводяться до узагальнення типу: потрібно підкорятися правилам, щоб уникнути покарання. Друга стадія має назву «наївний інструментальний гедонізм». Для неї характерними є такі судження дитини: потрібно підкорятися правилам для отримання власної вигоди або винагороди. Основним є орієнтація на заохочення та похвалу або будь-яку іншу винагороду. Третя стадія має назву: «мораль пайхлопчика». На цій стадії школяр так пояснює моральну поведінку – потрібно підкорятися правилам зі сторони встановлених авторитетів та уникати почуття провини. [2] Отже, передумови готовності дитини молодшого шкільного віку до морального вчинку вже виникли, психічно вона достатньо зріла, для того щоб здійснити моральний вибір, наслідком якого є моральний вчинок.

Вчинок у психології розглядається як специфічний вид розумово-вольової дії, необхідна складова діяльності людини, вияв її характеру і поведінки. На відміну від автоматичних, звичних стандартних дій, при здійсненні вчинку відбувається творення нових індивідуально значущих і суспільно-корисних морально-психологічних цінностей, зразків спільної діяльності людей. Вчинок відіграє винятково важливу роль у морально-психологічному розвитку особистості, органічно поєднує у собі діалектичний сплав індивідуального і суспільного, суб'єктивного і об'єктивного, свідомості і діяльності, мотиву і наслідку, слова і діла. Розрізняють позитивні і негативні вчинки. Часто грані між ними є умовними.

У розгорнутому вигляді психологічна структура вчинку містить послідовну низку певних функціональних етапів його перебігу: 1) попереднє усвідомлення, боротьба мотивів; 2) вибір (або створення) необхідних засобів досягнення мети; 3) прийняття рішення; 4) виконання прийнятого рішення 5) оцінка якості виконання дії; 6) фіксація в індивідуальному досвіді результатів і способів здійснення вчинку. [5]

Моральний вчинок – визначальний показник, міра морально-духовного розвитку особистості. Він задає нову теоретико – методичну траєкторію пошуку у цій сфері, оскільки однозначно репрезентує цілісність людської свідомості, самосвідомості і

практичної дії. Річ у тім, що-будь яка моральна духовна цінність і формується у процесі здійснення суб'єктом відповідного вчинку, і проявляється та закріплюється у ньому. Отже, йдеться про такі вчинки дитини, спонукою яких виступає те чи інше морально-духовне утворення. Вчинки ж, що мотивуються різного роду зовнішнім підкріпленням (заохоченням чи покаранням), не є сутнісними характеристиками морально розвиненої особистості. [3]

Моральні вчинки – завжди результат вільного вибору, і тому пов'язані з ризиком зробити помилку та одержати несхвальну оцінку навколишніх. Але такі вчинки зміцнюють характер дитини, пробуджують самостійність та почуття її відповідальності, прискорюють формування та перевіряють на життєспроможність вже існуючі внутрішні моральні інстанції, на відміну від орієнтації на готові правила, дотримання яких забезпечується зовнішнім контролем. Підкреслимо лише, що самостійність і здатність до ризику не є самодостатніми умовами для формування моральності людини. Вчинок – це завжди соціально оцінюваний акт поведінки, що пробуджується усвідомленими мотивами. На відміну від імпульсивних дій, вчинок здійснюється відповідно до прийнятого наміру. Вчинок як елемент поведінки підпорядкований мотивам і меті діяльності людини. В ньому проявляється особистість людини – її провідні потреби, ставлення до оточуючої дійсності, характер, темперамент. У вчинку проявляються такі риси особистості, як наполегливість, лицемірство, відвертість, замкнутість тощо. У відповідності з соціальними, етичними і правовими нормами вчинки оцінюються, як моральні або аморальні, чесні або нечесні, героїчні або боягузливі тощо.

О.В. Киричук, В.А. Романець розглядають вчинок як спосіб особистості існування у світі, як всезагальний філософський принцип, який допомагає тлумачити природу людини і світу у пізнавальному та практичному відношеннях. Вчинок психологічно і морально зрілої особистості завжди передбачає у своїй основі її ставлення до іншої людини, як до такої ж особистості. Вчинок – як діалог – це взаємовідношення, що передбачає взаємність, співучасть. При цьому ролі учасників вчинкового акту можуть розподілятися по-різному. Вчинок як універсальний засіб самовиявлення, самовдосконалення, самотворення і самопостереження людини в суспільстві у певному розумінні може розглядатися, як притаманний будь-якій людині, соціальній групі і будь-якій культурі, відбиваючи в собі специфіку і загальний рівень свого суб'єкта. [7]

Моральний вчинок – завжди свідомий акт, що оцінується, як акт морального самовизначення людини, в якому індивід стверджує себе як особистість у своєму ставленні до іншої людини, до себе самого, до групи або суспільства в цілому. Під ставленням ми розуміємо суб'єктивний вибірковий зв'язок людини зі значущими для неї об'єктами навколишньої дійсності, який базується на її індивідуальному досвіді взаємодії з ними. Вчинок є проекцією особистості, саме у ньому проявляються ставлення дитини. Тому вчинок вважають основною складовою соціальної поведінки. У ньому проявляється та формується особистість людини. Реалізації вчинку завжди передують внутрішній план дій, в якому представлені свідомо вироблені наміри, уявлення про наслідок власних дій та наслідки для оточуючих, суспільства в цілому. Вчинок може бути виражений дією чи бездіяльністю; позицією, вираженою словами; ставленням до чого-небудь, що відображається у вигляді жесту, погляду, тону мови, змістового підтексту; у дії, що спрямована на подолання фізичних перешкод та пошук істини. При оцінці вчинку потрібно враховувати систему соціальних норм, що прийняті у даному суспільстві. Для вчинку велике значення має моральний зміст дії, саму дію слід розглядати, як спосіб здійснення вчинку у конкретній ситуації. Вчинок завжди включений в систему моральних взаємозв'язків суспільства, а через них і до всіх суспільних взаємозв'язків взагалі.

Моральному вчинку завжди передують моральний вибір, який розглядають як духовно-практичну ситуацію самовизначення особистості у відношенні принципів, рішень і дій. У визначенні терміна «моральний вибір» є різні точки зору. Перша – була сформульована ще Арістотелем, який розглядав проблему вибору як один з аспектів проблеми навмисності і особливий вид довільності дій. Відповідно до Арістотеля, моральний вибір свідомий, протилежний потягу, відмінний від бажань, спрямований на те, що залежить від людини. Відповідно до другої – власне моральний вибір – той, який має лише вищу мету. За І. Кантом, моральний вибір – це відповідність боргу. За Г. Гегелем, здатність до вибору є найбільш загальна характеристика людини як суб'єкта воління і вираження його волі. Ж.-П. Сартр визначає вибір як виключно екзистенційне самовизначення людини щодо себе та людства.

В момент морального вибору у дитини відбувається боротьба мотивів, яка належить до сфери волі у власному розумінні слова. Боротьбою мотивів називають психічний стан особистості і одночасно можливий етап вольової дії, вчинку. Боротьба мотивів

характеризується одночасним існуванням у психіці особистості, «зіткненням» взаємовиключних мотивів і відповідних їм способів дій. *Мотив* є внутрішньою рушійною силою поведінки людини, він складається з уявлення та почуття, яке насичує його емоційним змістом; одному уявленню протистоїть інше (або інші), оскільки відповідні їм почуття не завжди сумісні одне з одним. Психіка людини перетворюється на арену для боротьби мотивів, які можуть узгоджуватись у прийнятті рішення, а можуть паралізувати один одного й викликати стан нерішучості. В такій внутрішній боротьбі відбувається більша частина свідомого духовного життя людини.

Наслідком боротьби мотивів завжди стає вибір необхідних засобів досягнення мети. Метою називають передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямована діяльність людини, групи або усього суспільства. Мета тісно пов'язана із засобами її досягнення. Цей зв'язок відображається в законі оптимальності, який вимагає, щоб мета була практично досяжною, а засоби руху до мети – оптимальними. Мета має винятково важливе значення для спрямування, організації діяльності, постановки конкретних завдань. Після утворення мети для реалізації морального вчинку необхідне виникнення внутрішнього плану дій.

Виконуючи завдання з різних навчальних предметів, діти навчилися шукати найзручніші способи, обираючи і зіставляючи варіанти дій, планувати їх порядок та засоби реалізації. Чим більше етапів власних дій може передбачити школяр, чим старанніше він може зіставити їх варіанти, тим успішніше контролюватиме розв'язання завдань. Необхідність контролю та самоконтролю, словесного звіту, самооцінки у навчальній діяльності створюють сприятливі умови для формування у молодших школярів здатності до планування і виконання дій подумки. Аналізуючи свій власний план дій, дитина шукає найбільш вдалий спосіб здійснення свого наміру. Цей план є етапом прийняття остаточного рішення. По завершенні цього етапу утворюється намір.

Наміром називають рішення людини виконати певну дію і домогтися певного наслідку. Намір пов'язаний з волею, він сам є вольовою установкою для людини виступає як певне спонукання, що формується на ґрунті осмислення людиною мети і завдання, які стоять перед нею. Намір може реалізуватися в конкретних справах. Показником соціальної активності особи є її здатність перетворювати намір на дії. Розрізняють добрі та злі

наміри. Намір завжди стоїть перед дією, а тому виступає організуючим фактором. Наступним етапом є виконання прийнятого рішення або реалізація морального вчинку.

Реалізація морально-вольової дії. Вольовий намір реалізується через вольові зусилля як різновид довільних дій, які виокремлюють і класифікують на основі їх функцій: пізнавальні (перцептивні, аттенційні, мнемічні, інтелектуальні) і психомоторні дії.

Систему вольових дій утворює свідома дія з непередбаченим результатом, яка характеризується позитивним мотивом і метою, хоча результат може бути і негативним. Свідома дія завжди спрямована на досягнення певного результату, адже людина передбачає результат і контролює його впродовж своєї активності. Ненавмисна дія здійснюється без мотиву і відповідної мети, мимоволі. Навмисна дія, мотив, мета і засоби її досягнення мають негативний характер, що відповідно забарвлює її дії. При цьому вони усвідомлені та ретельно сплановані; негативістську дію її спонукає сильна образа на кого-небудь або інші чинники. Мотивами можуть бути потреба в розрядці емоційного напруження, бажання помсти, а метою – заподіяння кривдникові неприємності, що є навмисним. Це імпульсивна дія, вона відбувається за першої спонуки. Її особливістю є недостатнє обмірковування можливих наслідків; викликана дія, що здійснюється без мотиву, її мета викликана під впливом інших людей, а не на основі власних потреб, інтересів і почуттів; даремна дія, відбувається сама по собі. У ній є мотив і мета, які об'єктивно не мають жодної цінності. Морально-вольові дії завжди ініціативні. Мета і завдання цих дій задаються ззовні і можуть лише прийматися чи не прийматися людиною.

До вольових дій належать придивляння, прислуховування, концентрація уваги, пригадування, стримування спонукань, прояв фізичної сили, швидкості та витривалості. Їх реалізація значною мірою залежить від інтелектуальних, емоційних і мотиваційних можливостей та досвіду людини. Особистість може дуже бажати, але бути бездіяльною. Фантазування приносить радість, але справ із місця не зрушує. Без внутрішньої та зовнішньої активності, конкретної діяльності мета залишається недосяжною. На цьому етапі необхідне вольове зусилля, яке забезпечує реалізацію вольової дії. *Вольове зусилля* – особливий емоційний стан, форма емоційного стресу, що мобілізує внутрішні резерви людини (увагу, пам'ять, мислення, уяву та ін.), створює додаткові мотиви та сенси дій; стан душевного напруження. У такому стані особистість здатна загальмувати дію одних мотивів чи

підсилити дію інших, знайти нові сенси виконання раніше нецікавих завдань, справ. Вольове зусилля спрямовується на подолання як внутрішніх, так і зовнішніх перешкод. Воно пов'язане з усією спонукальною сферою особистості, але не є мотивом. Це – активний вияв свідомості, спрямований на мобілізацію психічних, фізичних, соціальних, моральних, духовних можливостей і досвіду людини, необхідних для подолання перешкод у процесі діяльності. У кожному вольовому акті його величина залежить від реальних можливостей людини, труднощів, які доводиться переборювати, та значущості цілей, яких потрібно досягти. Особливо мобілізує людину на подолання зовнішніх перешкод вольове зусилля, викликане почуттям обов'язку та морального переконання, духовним ідеалом. Перемога над страхом, лінощами приносить емоційне задоволення та переживається, як перемога над собою. Це найбільші перемоги людини. У вольовій поведінці, крім вольового зусилля, розрізняють вольовий імпульс, що виявляється при подоланні перешкод. Наступним етапом є етап оцінки якості виконаних дій. [2]

Оцінка якості виконаних дій полягає в аналізі вольової дії після її завершення: дитина аналізує, фіксує досвід формулювання цілей, прийняття та реалізації рішень. Це відбувається не завжди, але в складних ситуаціях розвинена особистість звертається до свого досвіду вольової поведінки. Здобутий досвід є великим надбанням людини, здатної долати складні обставини життя, зберігати і розвивати себе. Тут молодший школяр співставляє отриманий результат з метою, яку він перед собою ставив. Проведений аналіз стає особистісним здобутком.

Фіксація в індивідуальному досвіді результатів і способів здійснення дії. На цьому етапі морального вчинку зовнішні дії інтеріоризуються та переходять у внутрішній план, тобто всі вищеописані дії стають внутрішнім надбанням особистості молодшого школяра. [6]

Отже, для здійснення морального вчинку молодшому школяреві необхідно, щоб у нього були розвинені на достатньому рівні психічні процеси. Особливого розвитку потребує воля, моральний вчинок, які проектують моральні якості школяра, на зовні показують його реальне ставлення до себе, до світу та до оточуючих. Моральний вчинок для здійснення має пройти такі стадії свого формування : 1) попереднє усвідомлення, боротьба мотивів; 2) вибір (або створення) необхідних засобів досягнення мети; 3) прийняття рішення; 4) виконання прийнятого рішення 5) оцінка якості виконання дії; 6) фіксація в індивідуальному до-

свіді результатів і способів здійснення вчинку. Особистість дитини найбільш яскраво проявляє себе у вчинках.

Список використаних джерел

1. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – 2-ге вид. – К.: Каравелла, 2009. – 400 с.
2. Крайг Г. Психология развития. 9-е изд. / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб.: Питер, 2010, – 940 с.
3. Освіта від А до Я: Енциклопедія освіти [Под. ред. В.Г. Кремень]/ Академія пед. наук України. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.
4. Приходько Ю.О. Психологічний словник – довідник: Навч. посіб. / Ю. О. Приходько, В.І. Юрченко – К.: Каравела, 2012. – С. 191 – 193.
5. Психологический словарь / [Под. Ред. И. Войтко]. – К: «Вища школа», 1982. – 216 с.
6. Психология: словарь / [составитель Л.А. Карпенко: под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского.] – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Психологія і суспільство: науковий журнал / Зас. Тернопільський національний педагогічний інститут; голов. ред.: А. В. Фурман. – 2000. – ТАНГ виходить щокварталу. 2009. – №2. – С.10.
8. Романець В. А. Історія психології ХІХ – початку ХХ ст.: Навч. посіб. / В.А. Романець. – К.: Вища шк..., 1995. – 614с.

In the article the problem of differences in moral development of junior pupil and his individual activity in social relations are examined. The leading theories of moral development of a man are described. They are analysed as an absolute payment in research of psychical reality so their defects. An attempt to look at moral development of junior pupil through the prism of differences in going near sexual education and gender stereotypes that are in any culture and Ukrainian culture in particular is done. Also the attempt of analysis and description of decent woman and decent man comes true, qualities that their society and requirements provide them and to which they must submit. A special attention is paid to the motivational and volitional component in the structure of moral act of a junior pupil. The stages of moral act realization are shown. The personality of a child the most clearly manifests itself in deeds.

Keywords: deed, motivation, moral choice, aim, intention, socialization.

Отримано: 28.01.2013 р.